

FRANCUSKI - JĘZYK WOLNOŚCI?

Tematem referatu jest refleksja nad językiem francuskim jako językiem ekspresji literackiej wybieranym przez autorów, dla których nie jest to mowa ojczysta, a także nad powodami i konsekwencjami takich decyzji. Punkt wyjścia stanowią rozważania dotyczące często przytaczanego stwierdzenia o szczególnym przystosowaniu języka francuskiego do kreacji literackiej. Otwierają one szerszą perspektywę związaną z językiem literatury w ogóle i jego cechami szczególnymi oraz skłaniają do zastanowienia nad tym, jaką rolę w twórczości może pełnić zmiana języka (wyzwolenie się z ograniczeń, wyznaczanie sobie nowych wyzwań i granic, próba znalezienia tożsamości, chęć nieskrępowanej ekspresji). Dalsze rozważania dotyczą literatów, którzy wybrali francuski jako język swojej twórczości.

*D.Czaderska
Uniwersytet Wrocławski
Wydział Filologiczny,
Institut Filologii
Romańskiej
(m. Wrocław, Polska)

Skupiają się one zwłaszcza na analizie języka dwóch powieści uhonorowanych Nagrodą Goncourtów: Testamentu francuskiego Andreia Makinea (autora pochodzenia rosyjskiego) i Kamienia cierpliwości Atiqa Rahimiego (autora pochodzenia afgańskiego). Następnym etapem jest refleksja nad powodami, które skłoniły wyżej wymienionych autorów do porzucenia języka ojczystego i wyboru języka francuskiego. Te liczne czynniki można podzielić na pragmatyczne, psychologiczne i kulturowe. Motywacje są jednak u obu autorów inne, co wynika z odmiennego spojrzenia na język i twórczość literacką. Końcowy etap pracy stanowią rozważania nad wolnością, którą daje pisarzowi porzucenie języka ojczystego i wybór języka francuskiego.

FRENCH - THE LANGUAGE OF FREEDOM?

Topic essay is a reflection on the French language as a language of literary expression, the choice of authors for whom this is not the native language, as well as the causes and consequences of such decisions. The starting point is the argument about the often przytaczanego statements on the special fixture of the French language for literary creation. They open a wide perspective associated with the language of literature, in whole and its special properties, as well as bearing on the question of what role creativity can serve as a changing language (release with restrictions, setting new goals and boundaries, attempt to find an identity, and the desire for unrestricted expression). Further arguments relate to the writers who chose French as the language of your creativity.

They focus in particular on the analysis of language two novels, awarded Goncourtów: Testament French Andreia Makine " (the author of Russian origin) and the Stone of patience Atiqa Rahimiego (author of Afghan origin). The next stage is reflection on the reasons that prompted the above authors to give up their native language and select the language French. These numerous factors can be divided into pragmatic, psychological and cultural. The motives, however, both authors other that stems from a different approach to language and creative writing. The final phase of the works represent reflections on the freedom of a writer to abandon the native language and the French language.

Analizując współczesną literaturę francuską, można zauważyć, że coraz więcej pisarzy pochodzenia obcego wybiera francuski na język ekspresji literackiej. Podobne zjawisko można już było dostrzec na początku dwudziestego wieku, gdy autorzy tacy jak Samuel Beckett czy Eugène Ionesco decydowali się pisać w tym języku.

Warto zadać sobie pytanie, co skłania twórców do takich decyzji? Trudno na nie jednoznacznie odpowiedzieć, ponieważ powodów jest wiele i można je podzielić na kilka kategorii. Wśród nich wyodrębnić należy kwestie indywidualne, jednostkowe, właściwe konkretnym pisarzom, ale można także dostrzec pewne ogóle prawidłowości, które leżą u podstaw porzucenia języka ojczystego i przyjęcia mowy obcej jako środka ekspresji literackiej.

Wśród licznych uwarunkowań, które wpływają na zmianę języka, wymienia się czynniki pragmatyczne, takie jak chęć dotarcia do szerszej publiczności czy dbałość o dobre tłumaczenia,

jako że niektórzy pisarze powątpiewają w jakość przekładów swoich powieści. Inną kategorią są czynniki psychologiczne. U ich podstaw leży najczęściej dążenie do pozbycia się ciężaru rodzimej tradycji, próba znalezienia nowej tożsamości czy chęć odcięcia się od mowy, która wywołuje negatywne odczucia. Decyzja o porzuceniu języka ojczystego może także wynikać z jego struktury. Nie można przecież zapomnieć o czynnikach kulturowych, którymi obarczony jest język.

Nie sposób przeanalizować wszystkich uwarunkowań, które wpływają na porzucenie języka ojczystego. W związku z tym chciałabym się skupić na wolności, jaką daje pisarzowi wybór mowy obcej, w tym przypadku języka francuskiego. Prezentowane rozważania będą opierać się na analizie powieści dwóch współczesnych pisarzy nagrodzonych najbardziej prestiżową francuską nagrodą literacką, Prix Goncourt – Andreïa Makinea i Atiqa Rahimiego.

Przed przybliżeniem postaci tych autorów należy wspomnieć o częstym postrzeganiu języka francuskiego jako uniwersalnego i szczególnie przysposobionego do kreacji literackiej. Oczywiście takie stwierdzenia można znaleźć przede wszystkim u badaczy pochodzących z Francji. Nie są one jednak całkowicie bezpodstawne. Alain Rey, francuski językoznawca i leksykograf (redaktor słowników serii *Le Robert*), w swojej książce *L'Amour du français. Contre les puristes et autres censeurs de la langue* podkreśla, że we Francji debata o czystości, jasności i logiczności języka toczy się od wieków i trwa do dziś (Rey 2007). XVIII-wieczna francuszczyzna w istocie dążyła do precyzyjności i z tego względu pretendowała do bycia językiem uniwersalnym. Ponadto przeszło dwieście lat temu rola języka francuskiego była doniosła. Językiem tym mówiono na dworach, w kręgach dyplomatycznych i elitarnych. Nie można też zapominać, że wielkie idee wolności, a potem myśl rewolucyjna, głoszone były właśnie po francusku. Jeśli idzie o jego ocenę jako szczególnie przystosowanego do twórczości literackiej, sprawa nie jest tak oczywista. Na korzyść tego stwierdzenia przemawia ogromna tradycja literacka – francuski to przecież język Molièrea, Balzaka, Flauberta, Baudelairea, Verlainea, Prousta, a także Voltairea, Diderota, Bergsona, Sartrea i Camusa. A zatem jest w nim miejsce zarówno na poetyckość, jak i na podporządkowanie języka logice, ścisłości, prostocie i precyzyjności. Świadczy to o bogactwie i potencjale twórczym, który niesie ze sobą ta mowa.

Dziś język francuski traci na uniwersalności, jego rolę przejmuje język angielski. Wciąż jednak pozostaje atrakcyjny z punktu widzenia twórczości literackiej, o czym świadczy fakt, że niektórzy pisarze porzucają dla niego swoją ojczystą mowę.

Pierwszym z autorów, których sylwetki chciałabym przybliżyć, jest Andreï Makine. To enigmatyczna postać, wiele faktów w jego biografii nie jest do końca znanych. Urodził się w 1957 roku, prawdopodobnie w Krasnojarsku na Syberii. Francuskiego miał nauczyć się od swojej babki, Francuzki (Frey 2000). Studiował literaturę i doktoryzował się w Moskwie. W 1987 przybył do Francji, gdzie otrzymał azyl polityczny. Początki jego kariery pisarskiej nie były łatwe. Gdy złożył w wydawnictwie rękopis w języku francuskim, został wykpiony (Delbart 2005). Aby podnieść swoją wiarygodność i sprawić, by jego książka została zaakceptowana, musiał spreparować rosyjski oryginał, czyli notabene przełożyć swoją powieść z francuskiego na rosyjski. Przełomem w jego karierze był rok 1995. Wyszła wtedy jego czwarta powieść, będąca pochwałą francuskiej kultury *Francuski testament*, który został uhonorowany Prix Goncourt, Prix Medicis i Prix Goncourt des lycéens (Auteurs contemporains 2010).

Francuski testament opowiada historię rosyjskiego chłopca, który latem odwiedza mieszkającą w głębi Rosji babkę Charlotte. Kobieta, która z pochodzenia jest Francuzką, opowiada mu o Francji z lat swojej młodości i zaszczepia w nim miłość do tego odległego, wspaniałego kraju. Gdy bohater wraca do szkoły, nie może się odnaleźć w rosyjskiej rzeczywistości. Jednakże z biegiem lat rosyjskość, kojarzona z siłą i przemocą, będzie go coraz bardziej pociągać i oddalać od wrażliwości zaszczepionej przez Charlotte. *Francuski testament* to opowieść o dorastaniu, poszukiwaniu własnej tożsamości, rozdarciu i nieustannym miotaniu się pomiędzy rosyjskością i francuskością, bo gdy dorosły już bohater przybywa do Francji, odkrywa, że nie ma ona nic wspólnego z krajem, o którym opowiadała mu babka. Dowiaduje się także, że nie jest wnukiem Francuzki, lecz synem kobiety z gułagu.

Drugim pisarzem, którego chciałabym przedstawić, jest Atiq Rahimi, urodzony w 1962 r. w Kabulu, w rodzinie intelektualistów. Ważnym etapem jego edukacji była nauka w prestiżowym liceum francuskim, która umożliwiła mu poznanie języka i kultury Francji. W 1984 roku opuścił Afganistan, znajdujący się w stanie wojny ze Związkiem Radzieckim. Udał się do Pakistanu, a

następnie przybył do Francji, gdzie skończył studia i doktoryzował się na Sorbonie w dziedzinie komunikacji audiowizualnej. Niedługo potem rozpoczął karierę filmową i literacką. Początkowo pisał w języku perskim, jednak po podróży do rodzinnego kraju w 2002 roku, widząc zniszczenia spowodowane długotrwałą wojną i zmiany, jakie nastąpiły w mentalności Afgańczyków, Rahimi doświadczył blokady i uznał, że nie jest już w stanie tworzyć w języku ojczystym (Kamińska-Maurugeon 2009). Wyzwolenie przyniósł mu język francuski, w którym w 2008 roku napisał książkę pod tytułem *Kamień cierpliwości*, uhonorowaną później nagrodą Prix Goncourt.

Akcja tej powieści rozgrywa się „gdzieś w Afganistanie albo w innym miejscu” (Rahimi 2009: 3), w kraju pogrążonym w chaosie wojennym. To historia muzułmanki czuwającej przy ciężko rannym, nieprzytomnym mężu, która w obliczu jego milczenia zdobywa się na odwagę i zaczyna mówić. Początkowo jest pełna obaw i ostrożnie waży słowa, jednak z biegiem czasu nabiera śmiałości i wyjawia wszystkie skrywane dotąd przed mężem uczucia, przypomina o doznanych krzywdach, zdradza swoje pragnienia i tajemnice. Te wyznania w innej sytuacji z pewnością przypląciłyby życiem. Nieprzytomny mężczyzna staje się mitycznym „kamieniem cierpliwości”, któremu można powierzyć tajemnice i który wybuchając, uwalnia od cierpień i przynosi wyzwolenie.

By mówić o wolności, trzeba najpierw zwrócić uwagę na ograniczenia, przed którymi stanęliby autorzy, gdyby spróbowali pisać w ojczystym języku. Chodzi zwłaszcza o bariery stricte lingwistyczne (np. brak nazw pewnych pojęć) i kulturowe. Obaj pisarze uciekają się do języka francuskiego, który jest mniej powściągliwy, np. jeśli chodzi o sferę cielesności i seksualności. We Francuskim testamencie znajduje się scena, w której Charlotte opowiada bohaterowi-narratorowi o śmierci Felixa Faurea, prezydenta III Republiki, który umarł w ramionach kochanki. Bohater próbuje dokonać tłumaczenia na rosyjski i tę nieudaną próbę podsumowuje w następujący sposób:

Ogarnęło mnie zdumienie, kiedy scena w wersji rosyjskiej okazała się trudna do powtórzenia. Wręcz niemożliwa do powtórzenia. Ocenzuowała ją jakaś niewytłumaczalna wstydlivość (...). I wreszcie, gdy ją wypowiedziałem, wahała się między ohydnyymi sprośnościami a eufemizmami (Makine 2004: 71).

Kwestia cenzury pojawia się także u Atiqa Rahimiego. W wywiadach podkreśla on, że język ojczysty to mowa, w której poznajemy tabu, zakazy i ograniczenia, dlatego też on sam, pisząc w języku perskim, nie jest w stanie pozbyć się skłonności do autocenzury (Kamińska-Maurugeon 2009). Inną interesującą kwestią jest to, że w dialekcie języka perskiego, którym posługuje się Atiq Rahimi, nie ma rozróżnienia między duszą i ciałem – określa je jedno, to samo słowo – co uwydatnia, zdaniem autora, odrzucenie ciała i seksualności w tej kulturze (Audrerie, Rahimi 2008). Język francuski pozwala złamać tabu. Obrazują to liczne cytaty z *Kamienia Cierpliwości*. Poniższe słowa są jednymi z pierwszych wyznań i wyrzutów, które kobieta czyni swojemu mężowi.

Gdybyś nie żył, wszystko wyglądałoby inaczej [...]. Jeden z dwóch braci musiałby się ze mną ożenić [...]. Zresztą, pewnie nawet woleliby, żebyś umarł [...]. Wtedy mogliby mnie... pieprzyć! Z czystym sumieniem (Rahimi 2009: 27).

Trudno sobie wyobrazić, żeby kobieta islamu wymawiała takie słowa i obrażała rodzinę swojego męża. Ponadto, w dalszych fragmentach powieści, język francuski umożliwia mówienie o pragnieniach seksualnych kobiety, niewyrażalnych w ojczystej mowie autora.

Język francuski uznawany jest często za język miłości być może dlatego, że tak łatwo można w nim wyrazić wszystko to, co ma związek z cielesnością. Jednak nie tylko o cielesność tu chodzi – w języku francuskim odbijają się przecież także echa wizji miłości romantycznej, której różne odcienie jest on w stanie odmalować.

Język francuski daje też inną wolność, pozwala na znalezienie odpowiednich środków wyrazu, również indywidualnych. Interesujący jest fakt, że obaj pisarze w swoich wyborach stylistycznych podążają drogą najbardziej cenionych przez siebie twórców.

Andreï Makine swoim stylem zbliża się do Marcela Prousta, z którego dzieł uczył się francuskiego. Zanurza się z bogactwie języka, znajduje wyszukane słowa, często buduje wielokrotnie złożone zdania. Ten język idealnie współgra z rytmem i treścią opowieści, przenosi w czasy odległe, pozwala zakosztować zaginionej Francji.

Pałac Elizejski ukazywał się w blasku żyrandoli, w migotaniu zwierciadeł. Opera olśniewała nagością kobiecych ramion [...]. Katedra Notre-Dame przywodziła na myśl zimny kamień pod burzowym niebem. Tak, niemal dotykaliśmy szorstkich porołatych

murów, gigantycznej skały wymodelowanej, jak sądziliśmy, przez pomysłową erozję stuleci (Makine 2004: 33).

Natomiast Atiq Rahimi w swoim pisarstwie przypomina niezwykle cenioną przez siebie Marguerite Duras. Z możliwości, jakie daje język francuski, wybiera surowość. Słowa są oszczędne, przymiotniki i przysłówki pojawiają się sporadycznie. Technika pisarska Atiq Rahimiego bliska jest scenariuszowi filmowemu. Spowalniając rytm, pozwala na uwypuklenie wagi każdego wydarzenia. Ten prosty język wyzwala autora od eliptyczności jego własnej mowy i pozwala skoncentrować się na tym, co najważniejsze – znaczeniu każdego gestu i słowa bohaterów.

Zdecydowanym ruchem otwiera drzwi. Jej mężczyzna nadal tu jest. Ta sama sylwetka. Ten sam rytm oddechu. [...] Głos jej drży. Ma ściśnięte gardło. [...] Bierze głęboki oddech, żeby powiedzieć jeszcze jedno słowo. Nie daje rady. Słowo musi być ciężkie [...] tak ciężkie, że miażdży jej głos. [...] Ty... znów się powstrzymuje (Rahimi 2009: 43).

Warto zauważyć, że obaj autorzy opuszczali swoje ojczyzny w czasie, gdy zachodziły w nich poważne zmiany. Wszelkie istotne transformacje rzeczywistości społecznej czy kulturowej utrwala się w języku (Chlebda 1995). Przeobrażenia te nie zawsze muszą być przez pisarzy pochwalane. Język inny niż ojczysty pozwala w takim przypadku zachować pewien dystans.

We Francuskim testamencie dwukrotnie zostają opisane zmiany w rosyjskiej rzeczywistości. Najpierw relacjonowane są przeobrażenia związane z nastaniem nowego, komunistycznego porządku:

W drodze powrotnej przez zaśnieżone pola Charlotte mówiła sobie, że w kraju rodzi się obecnie nowy język. Język, którego ona nie zna i dlatego rozmowa w gabinecie byłego gubernatora wydała jej się niedorzeczna. [...] Tak, umacniał się nowy porządek (Makine 2004: 65).

Rosyjska rzeczywistość zmienia się także na oczach bohatera-narratora:

Alex Bond był [...] typowym reprezentantem nowych Rosjan, którzy dawali się zauważać we wszystkich stolicach Zachodu. Okrawali oni swoje nazwiska na modłę amerykańską [...]. Gdy poznałem [...] Aleksieja Bondarczenkę, radziłem mu, by zamiast okaleczać własne nazwisko przetłumaczył je na francuski: Alexis Tonnelier. Bez cienia uśmiechu wymienił mi korzyści, jakie w interesach gwarantuje nazwisko krótkie i dźwięczne... Uzmysłowiłem sobie, że coraz mniej rozumiem Rosję oglądaną oczami Bondów, Kondratów, Fedów... (Makine 2004: 227).

Te zmiany, głęboko przeżywane przez bohatera, wiążą się z tęsknotą za tym, co przeminęło, za tym, co było jego zdaniem lepsze. Podobne stanowisko prezentuje sam autor. Język, nośnik kultury i tradycji, mimo że się zmienia w codziennym użyciu, w swojej formie literackiej ma moc unieśmiertelniania. A zatem w klasycznej francuszczyźnie Makine odnajduje to, co ocalało z dawnego świata, za którym odczuwa nostalgię. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że autor ucieka nie tylko od języka rosyjskiego, lecz także od profanacji francuszczyzny.

Duże zmiany nastąpiły także w Afganistanie. Rahimi otwarcie przyznaje w jednym z wywiadów, że tęskni za krajem mistyków, jakim niegdyś był Afganistan (Le Monde 2008). Nie mogąc znaleźć jego ducha w zniszczonym wojną kraju, indoktrynowanym pewną wizją religii odległą od tradycji sufickich, mimo przywiązania do swojego języka, Rahimi decyduje się pisać po francusku.

Porzucenie mowy ojczystej na rzecz innego języka wyzwala z jednej określonej wizji świata, pozwala na spojrzenie bardziej krytyczne nie tylko na własną kulturę, lecz także na kultury obce. Tym samym pozwala zerwać z wieloma stereotypami tkwiącymi w języku oraz z postrzeganiem świata jedynie przez pryzmat języka ojczystego.

We *Francuskim Testamencie* ta podwójna wizja świata powraca bardzo często. Sądziłem, że potrafię wytłumaczyć moje podwójne widzenie, uciekając się do pomocy obu języków. Istotnie, gdy wymawiałem po rosyjsku „car”, stawał przede mną okrutny tyran, natomiast słowo „car” wymawiane po francusku wypełniało się jasnością,

radosnym zgiełkiem, wiatrem, blaskiem żyrandoli, ciepłem nagich kobiecych ramion, mieszaniną perfum [...] (Makine 2004: 45).

Atiq Rahimi podkreśla w wywiadach, że jego marzeniem jest zbudowanie za pomocą swojej twórczości mostu łączącego Wschód z Zachodem, zresztą w praktyce często korzysta z dorobku obu wielkich kultur. Ze Wschodu czerpie pewien typ snucia opowieści, które służyć mają odkryciu prawdy, będąc jednocześnie dalekie od moralizowania i podsuwania gotowych rozwiązań. Zachód daje mu swobodę wypowiedzi na wszystkie tematy oraz warunki do uprawiania twórczości literackiej.

Podsumowując, porzucenie języka ojczystego i wybranie francuskiego na język twórczości literackiej pozwala na otwarte i neutralne mówienie o cielesności, znalezienie środków wyrazu odpowiadających zamierzeniom twórców, zachowanie dystansu wobec zmian zachodzących w kulturze kraju ojczystego i wyjście poza wizję świata zakorzenioną w ojczystym języku. Język francuski to również język wolności słowa. Trudno się zresztą dziwić, że francuszczyzna odgrywa taką rolę – począwszy od 30 czasów oświecenia stanowi język ludzi walczących o wolność. Ma za sobą lata walk z cenzurą, procesów o obrazę moralności, a dzięki nim – wypracowaną przestrzeń dla wolności.

BIBLIOGRAFIA:

Źródła książkowe:

Antropologia słowa, red. Godlewski G., Mencwel A., Sulima R. (2003), Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu

Warszawskiego.

Chlebda W. (1995), Fatum i nadzieja. Szkice do obrazu samoświadomości językowej dzisiejszych Rosjan, Opole:

Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Delbart A.-R. (2005), Les exilés du langage: un siècle décrivains français venus d'ailleurs (1919-2000). Limoges: PULIM.

Językowy obraz świata, red. Bartmiński J. (1999), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Makine A. (2004), Francuski testament, Warszawa: Czytelnik.

Rahimi A. (2009), Kamień cierpliwości, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Rey A. (2007), L'Amour du français. Contre les puristes et autres censeurs de la langue, Paris: Denoël.

Źródła internetowe:

Andreï Makine [w:] auteurs.contemporain.info [online], [dostęp: 1 kwietnia 2010],

<<http://auteurs.contemporain.info/andrei-makine>>

Atiq Rahimi: "Je me bats avec les mots" [w:] Le Monde [online], [dostęp: 1 kwietnia 2010],

<http://www.lemonde.fr/livres/article/2008/11/12/atiq-rahimi-j-ai-alerte-les-autorites-francaises-sur-le-sort-des-refugies-afghans-de-calais_1117591_3260.html>

Audrerie S., Rahimi A., "Le corps est une part de l'identité, une vérité qui est unique" [w:] La Croix [online],

2008-11-10, [dostęp: 1 kwietnia 2010], <<http://www.la-croix.com/article/index.jsp?docId=2355513&rubId=786>>

Frey P., Andreï Makine, l'homme sans bagages [w:] L'Express [online], 2000-07-01, [dostęp: 1 kwietnia 2010],

<http://www.lexpress.fr/culture/livre/andrei-makine-l-homme-sans-bagages_803718.html>

Kamińska-Maurugeon M., Kamień cierpliwości [w:] Tygodnik Powszechny [online], 2009-05-05, nr 19 (3122)

[dostęp: 1 kwietnia 2010], <http://tygodnik.onet.pl/33,0,26339,kamien_cierpliwosci,artykul.html>